

Η Κόνιτσα
και τα χωριά της
Πολιτισμού Ανατομή

Βασίλης Νιτσιάνος
Επιμέλεια

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΗΠΕΙΡΟΣ Α.Ε.

ΓΙΑΝΝΙΝΑ 2008

Το βιβλίο
Η Κόνιτσα και τα χωριά της. Πολιτισμού ανατομή,
επιμέλεια Β. Νιτσιάκος,
τυπώθηκε στα Γιάννινα,
στα τυπογραφεία
Μ. Δούβαλη - Π. Αποστόλου & Σια Ο.Ε.
το Δεκέμβρη του 2008
σε 1.500 αντίτυπα
για λογαριασμό της Ν.Α. Ιωαννίνων
και της Ήπειρος Α.Ε.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	
ΚΟΝΙΤΣΑΣ	
Αρ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ	52426
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ	15-7-2010
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.	949.53 ΚΟΝ

κωδ εβ 7067

Η Κόνιτσα και τα χωριά της

Πολιτισμού Ανατομή

Βασίλης Νιτσιάκος

Επιμέλεια

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΗΠΕΙΡΟΣ Α.Ε.

ΓΙΑΝΝΙΝΑ 2008

© Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων,
Ήπειρος Α.Ε.

Γιάννινα 2009

ISBN: 978-960-98737-0-3

Φωτογραφία Εξωφύλλου:

Λεπτομέρεια ξυλόγλυπτης οροφής Αγίου Αθανασίου Πληκατίου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος <i>B. Νιτσιάκος</i>	5
Γνωριμία με την 'Ηπειρο <i>B. Νιτσιάκος</i>	7
Το φυσικό πλαίσιο	9
Ο πολιτισμός	12
Η επαρχία Κόνιτσας <i>B. Νιτσιάκος</i>	
Ο χώρος. Οι επικοινωνίες: Το εδώ και το αλλού.....	19
Τα βουνά: Χωρίζουν ή ενώνουν;.....	20
Τα ποτάμια: Οι ταχυδρόμοι των βουνών	23
Η δημογραφία: Τι μας λένε οι αριθμοί.....	26
Η οικονομία: Η δυναμική της επιβίωσης	27
Η κοινωνία: Ο ιστός των σχέσεων.....	29
Η ιστορία: Στα ίχνη του χρόνου, στο δρόμο για τα παρόν	30
Η μαρτυρία του αρχαιολόγου <i>Κ. Ζάχος</i>	35
Κυνηγοί και τροφοσυλλέκτες.....	37
Κτηνοτρόφοι και Γεωργοί	43
Οι κτηνοτρόφοι της ενδοχώρας συναντούν τους Μυκηναίους.....	49
Μια μολοσσική κόμη στον κάμπο της Κόνιτσας	54
Από τις μεταρρυθμίσεις του βασιλιά Θαρύπα μέχρι και τη Ρωμαϊκή κατάκτηση	66
Η εκδίκηση των Ρωμαίων	69
Στα ίχνη του Βυζαντίου <i>B. Παπαδοπούλου</i>	71
Βυζαντινή περίοδος	73
Μεταβυζαντινή περίοδος	
Από τους Βυζαντινούς στους Οθωμανούς Τούρκους	83
Η περιοχή της Κόνιτσας κατά τον 18 ^ο και 19 ^ο αιώνα	103
Η πολιτισμική γεωγραφία <i>B. Νιτσιάκος</i>	
Αντί εισαγωγής: Η ενότητα φύσης-πολιτισμού.....	119

Τα Μαστοροχώρια	
Η γεωγραφική θέση και τα χωριά	120
Το παρελθόν: Η φυσιογνωμία των κοινοτήτων	
Από την γεωργο-κτηνοτροφική αυτάρκεια	
στην τεχνική ειδίκευση	123
Το παρόν: Το δημογραφικό παράδοξο	
και οι τάσεις επιστροφής	126
Το πολιτισμικό τοπίο.....	128
Οι οικισμοί και τα πέριξ.....	130
Οι τεχνικές και οι τέχνες	
Η πέτρα, οι κτίστες και οι πελεκάνοι	133
Το ξύλο, οι μαραγκοί, οι ταλιαδόροι.....	135
Οι ζωγράφοι και τα έργα τους	137
Τα τραγούδια, η μουσική, ο χορός	139
Η σύγχρονη πολιτιστική δραστηριότητα	142
Τα Βλαχοχώρια	
Ο χώρος και οι άνθρωποι.....	144
Η κτηνοτροφική οικολογική προσαρμογή	146
Ο πολιτισμός της στάνης	148
Προϊόντα ταυτότητας.....	150
Ο κόσμος του αργαλειού.....	151
«Εβγάτε αγόρια στο χορό, κοράσια στα τραγούδια...»	153
Η σύγχρονη πολιτιστική δραστηριότητα	154
Τα Βλαχοχώρια της Λάκκας Αώου	
Ανάμεσα στο Σμόλικα και τον Αώο.....	156
Η οικολογική προσαρμογή.....	157
Οι κοινότητες στο χώρο και το χρόνο.....	158
Τεχνικές και τέχνες. Το ξύλο και το νερό.....	161
Για τον πολιτισμό της διατροφής	163
«Νίτσα, Περγολίτσα...»: Το τραγούδι και ο χορός	164
Η μνήμη της αντίστασης: «Η δοξασμένη κοιλάδα»	166
Τα πολιτιστικά δρώμενα σήμερα.....	168
Η Κόνιτσα και τα πέριξ	
«Παζαριού ανατομή»	169
Βαθιά επιφάνεια: Ο χρόνος στο χώρο	171
Οι ανακατατάξεις.....	174
Το παζαρόπουλο	177
Σημάδια, σύμβολα και όρια του τόπου: Τα γεφύρια	178
Η ποιητική του κάμπου	182
Διπαλίτσα, Οστανίτσα και Μπουραζάνι.....	184
Σύγχρονα πολιτιστικά.....	187
Βιβλιογραφία.....	190

Πρόλογος

Η συγγραφή του βιβλίου αυτού εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πρόγραμμα προβολής της επαρχίας Κόνιτσας, το οποίο ξεκίνησε πριν από πολλά χρόνια και στο οποίο συμμετείχαν αρκετοί άνθρωποι. Το θετικό σ' αυτό το συλλογικό εγχείρημα υπήρξε η δυνατότητα πολύπλευρης συνεργασίας με ανθρώπους διαφορετικών ειδικοτήτων και προσανατολισμών. Ως γνωστόν, στα σταυροδρόμια, εκεί που διασταυρώνονται διαφορετικοί δρόμοι, συμβαίνουν ενδιαφέροντα και γόνιμα πράγματα.

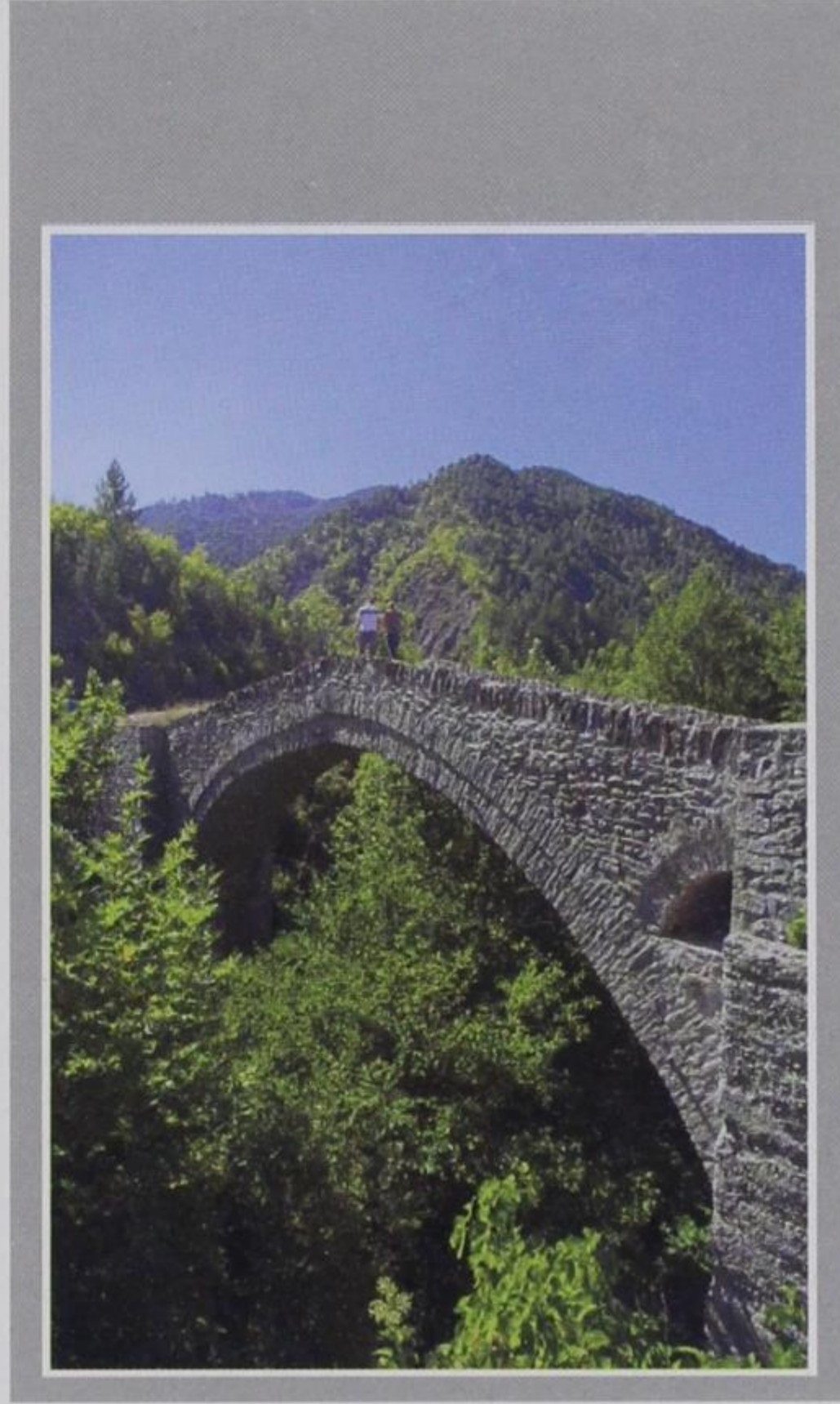
Προσωπικά έχω ασχοληθεί και γράφει για τη συγκεκριμένη περιοχή πολλές φορές και σε διαφορετικά πλαίσια. Καθοριστικός παράγοντας γι' αυτή την εμμονή μου είναι βέβαια το γεγονός ότι κατάγομαι από και τρέφω μια απέραντη αγάπη γι' αυτό τον τόπο. Πρέπει να πω, ωστόσο, ότι κάθε φορά που ασχολούμαι ανακαλύπτω καινούργια πράγματα. Δεν είναι μόνο η διαφορετική οπτική και ο στόχος του κάθε εγχειρήματος αλλά και η ίδια η «βαθιά επιφάνεια» του τόπου, ένα παλίμψηστο που σου θέτει διαρκώς καινούργια ερωτήματα.

Ελπίζω, λοιπόν, η νέα τούτη κατάθεση να έχει να προσφέρει νέα πράγματα στον αναγνώστη και να βοηθήσει κάθε ενδιαφερόμενο να ανακαλύψει την κρυφή γοητεία της ιστορίας και του πολιτισμού ενός τόπου που έχει βιώσει την περιθωριοποίηση στο πρόσφατο παρελθόν αλλά έχει πολλά να αφηγηθεί σ' ένα βάθος χρόνου.

Ευχαριστώ θερμά τους φορείς και τα πρόσωπα που ανέλαβαν την υλοποίηση του συγκεκριμένου προγράμματος για τη συνεργασία, αλλά ιδιαίτερα ευχαριστώ τους συνεργάτες αρχαιολόγους, τον Κωνσταντίνο Ζάχο και τη Βαρβάρα Παπαδοπούλου για την άψογη συνεργασία που είχαμε.

Βασίλης Νιτσιάκος

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 5 Μαΐου 2008

Γνωριμία με την Ήπειρο

Ἡπειρος

Γνωριμία με την 'Ηπειρο

Το φυσικό πλαίσιο

Αν θέλαμε με έναν όρο να χαρακτηρίσουμε την 'Ηπειρο σε σχέση με το φυσικό της περιβάλλον, θα μπορούσαμε ανεπιφύλακτα να την πούμε «ορεινή». Παρότι η αρχαία της ονομασία «'Απειρος χώρα» παραπέμπει σ' έναν τόπο δίχως όρια, μπορούμε να πούμε ότι την 'Ηπειρο την ορίζουν τα όρη της. Την ορίζει κατά βάση η οροσειρά της Πίνδου με το πλούσιο ανάγλυφό της. Η σύγχρονη διοικητική διαίρεση διασπά την ενότητα ενός ευρύτερου γεωγραφικού χώρου που διαμορφώνεται με άξονα αυτόν τον ορεινό όγκο. Έστω κι έτσι, πάντως, η 'Ηπειρος συνεχίζει να αποτελεί το κύριο σώμα αυτού του ορεινού χώρου.

Η ορεινότητα, ωστόσο, από μόνη της δεν είναι επαρκής κατηγορία για να κατανοήσουμε τη φυσική γεωγραφία της Ηπείρου. Η εγγύτητα με τη θάλασσα, το Ιόνιο πέλαγος, αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τη γεωγραφική συγκρότηση του ηπειρώτικου χώρου μέσα στο χρόνο, προσδίδοντας ταυτόχρονα σ' αυτόν και έναν μεσογειακό χαρακτήρα. Θα έλεγε κανείς ότι η συνάντηση του βουνού με τη θάλασσα σ' αυτό τον τόπο εκφράζει το συνδυασμό του βαλκανικού με το μεσογειακό τοπίο. Αρκεί κανείς να ακολουθήσει τον ρου των ποταμών που πηγάζουν στα βουνά της Πίνδου και χύνονται στο Ιόνιο για να διαπιστώσει την ενότητα αυτού του χώρου. Μια ενότητα που εκφράζεται βεβαίως και με τη συμπληρωματικότητα του βουνού προς τα πεδινά και παράλια μέρη της Ηπείρου, που δεν είναι πολύ εκτεταμένα αλλά αποτελούν ωστόσο σημαντικό κομμάτι της γεωγραφικής της υπόστασης. Τα βουνά, που συνήθως θεωρούνται ότι χωρίζουν, από μια άλλη οπτική γωνία ενώνουν. Αν δούμε για παράδειγμα τις μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων, θα διαπιστώσουμε ότι τα χειμαδιά τους βρίσκονται τόσο στα παράλια του Ιονίου όσο και στις πεδιάδες της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, καθώς ακολουθούν και αυτοί τα νερά των ποταμών...

Με βάση τον ορεινό όγκο από τη μια και τα υδρογραφικά της χαρακτηριστικά από την άλλη, η 'Ηπειρος αποτελεί μια ενότητα από τη σκοπιά της φυσικής γεωγραφίας, η οποία εν πολλοίς ορίζει και το πλαίσιο της πολιτισμικής γεωγραφίας. Το πλούσιο ανάγλυφο και οι

έντονες εναλλαγές του τοπίου συνδέονται με τις έντονες υψομετρικές διαφοροποιήσεις, την ύπαρξη πολλών κοιλάδων, φαραγγιών και χαράδρων, που διαρρέονται από μικρά και μεγάλα ποτάμια, και με τις ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες, οι οποίες συνιστούν έναν συνδυασμό μεσογειακού και κεντροευρωπαϊκού κλίματος.

Από τα πεδινά και τα παράλια μέχρι τους αλπικούς βοσκοτόπους των ψηλών βουνών οι έντονες και απότομες διαφοροποιήσεις στο υψόμετρο, τη γεωμορφολογία και το κλίμα διαμορφώνουν ένα τεράστιο πλούτο οικοσυστημάτων, ένα μωσαϊκό τοπίων, που επιτρέπει να μιλάμε για πολλά τοπικά γεωγραφικά σύνολα, τα οποία διευκολύνουν αρκετά και μια πολιτισμική ανάγνωση του χώρου. Αν ξεκινήσει κανείς, παραδείγματος χάριν, από την Πρέβεζα με κατεύθυνση τα ορεινά του νομού Ιωαννίνων, θα παρατηρήσει τις έντονες εναλλαγές του τοπίου σε μία σχετικά σύντομη διαδρομή. Από το καθαρά μεσογειακό παραθαλάσσιο τοπίο της ελιάς θα καταλήξει, μέσα από μια σταδιακή κλιμάκωση του υψομέτρου, στα αλπικά βοσκοτόπια, όπου το υψόμετρο ξεπερνά τα 2000 μ.

Η γεωλογία της Ηπείρου είναι ένας καλός οδηγός για την κατανόηση όχι μόνο της ιστορικής και οικονομικής γεωγραφίας αλλά και της πολιτισμικής. Είναι πολύ χρήσιμο να γνωρίζει κανείς τους τύπους των γεωλογικών σχηματισμών που συγκροτούν το χώρο της Ηπείρου, διότι έτσι μπορεί να καταλάβει και την ενότητά του αλλά και τις κατά τόπους διαφοροποιήσεις στα φυσικά δεδομένα, που συνιστούν έτσι κι αλλιώς το πλαίσιο της ανάπτυξης της οικονομίας, της κοινωνίας, του πολιτισμού γενικά μέσα στο χρόνο. Η ύπαρξη τεσσάρων βασικά τύπων γεωλογικών σχηματισμών χαρακτηρίζουν τη δομή του ηπειρώτικου τοπίου. Οι ασβεστολιθικοί σχηματισμοί χαρακτηρίζουν οροσειρές, που είναι γενικά άγονες με απόκρημνες πλαγιές, βαθιές ρωγμές και πολλούς βράχους. Στις περιπτώσεις που εκτείνονται σε μεγάλες ζώνες τείνουν να παρουσιάζουν ρήγματα και λεκανοπέδια, ενώ δημιουργούνται με τον καιρό προσχλωσιγενή ιζήματα που διηθούνται από χειμάρρους.

1. Ορεινό τοπίο

Σε ψηλά υψόμετρα, πάνω από τη ζώνη των δασών (πεύκου, έλατου και οξιάς), υπάρχουν αλπικοί βοσκότοποι. Οι σχηματισμοί του πρασινόλιθου είναι ηφαιστιογενείς και εντοπίζονται βασικά στην Πίνδο (στο Γράμμο, στο Σμόλικα και στην περιοχή του Ζυγού). Καλύπτονται συνήθως από δάση και βοσκοτόπια και μολονότι βρίσκονται σε μεγάλο υψόμετρο είναι πιο προσιτοί, καθώς χαρακτηρίζονται από ομαλά υψώματα και περισσότερο ήπιες υψομετρικές κλιμακώσεις στην περιφέρεια. Οι σχηματισμοί του φλύσχη περιέχουν ψαμμιτικά, κροκαλοπαγή και αργιλικά πετρώματα, ενώ είναι πλούσιοι και σε νερό. Η ζώνη αυτή χαρακτηρίζεται από χαμηλούς λόφους που καλύπτονται από θαμνώδη δάση με κυρίαρχη τη βελανιδιά και εύφορες μικρές κοιλάδες με αρκετή βλάστηση. Τέλος, οι αλλουβιακοί σχηματισμοί έχουν δημιουργηθεί από αποθέματα ασβεστολίθου ή φλύσχη και αποτελούν τις παραθαλάσσιες και μεσογειακές πεδιάδες, που είναι και οι πιο εύφορες¹.

Οι μεγάλες οροσειρές συγκροτούν ασβεστολιθικούς όγκους με κατεύθυνση Β.Β. Δ.-Ν.Ν.Α. και ομοιόμορφο ύψος. Σπάνια συναντά

κανείς εδώ χαμηλά περάσματα. Όπου διάφορα ποτάμια διασπούν τους ασβεστολιθικούς ορεινούς όγκους σχηματίζουν μεγάλα και απότομα φαράγγια. Επίσης παρατηρούνται κάποιες καθιζήσεις γύρω από κοιλάδες ποταμών, λεκάνες λιμνών ή μικρές ξερές κοιλάδες (πόλγες). Όλες οι κορυφογραμμές σχεδόν χαρακτηρίζονται από υψόμετρα μεταξύ 1500 και 2.500 μ. και μόνο προς τα νότο αρχίζουν να χαμηλώνουν, αν και εδώ σπάνια πέφτουν κάτω από τα 1000 μ. Χαρακτηριστικό των βουνών είναι η αποσύνθεση στις δυτικές και νοτιοδυτικές όψεις τους λόγω των καιρικών συνθηκών.

Τα ποτάμια της Ηπείρου πηγάζουν στο μεγαλύτερο μέρος τους είτε στη ζώνη του πρασινόλιθου είτε στα όρια των ζωνών του ασβεστόλιθου και του φλύσχη. Στη δεύτερη περίπτωση τα υπόγεια νερά των ασβεστολιθικών οροσειρών ξεπηδούν από μεγάλες πηγές και κυλούν προς τη θάλασσα με κατεύθυνση παράλληλα με εκείνη των βουνών. Τα ποτάμια δεν αποτελούν απλά δρόμους των νερών, αλλά και των ανθρώπων και των πολιτισμών. Καθώς ενώνουν τα βουνά με τις πεδιάδες και τις θάλασσες συνιστούν παράγοντες συγκρότησης

1. Για τα γεωλογικά χαρακτηριστικά της Ηπείρου βλ. N. G. L. Hammond, *Ηπειρος*, τ. 1., Ηπειρωτική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1971, σελ. 3-9 και «Γεωφυσικοί χαρακτήρες και ιστορική γεωγραφία της Ηπείρου», στο *Ηπειρος*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1997, σελ. 12-31.

γεωγραφικών ενοτήτων και οδηγούς για τις μετακινήσεις διαφόρων ανθρώπινων ομάδων και τα συστήματα συγκοινωνιών και επικοινωνιών γενικότερα. Ο Αώος, ο Καλαμάς, ο Άραχθος, ο Λούρος, ο Αχέροντας και άλλα μικρότερα ποτάμια δεν χαρακτηρίζουν απλά τα οικοσυστήματα και τα τοπία της Ηπείρου αλλά και την ίδια την πολιτισμική της γεωγραφία².

Από τη μια λοιπόν μεγάλες οροσειρές και ψηλές βουνοκορφές, όπως ο Γράμμος (2.520μ.), η Νεμέρτσικα (2.486μ.), η Γκαμήλα (2.497μ.), το Περιστερί (2.295 μ.), τα Τζουμέρκα (2.393μ.) και από την άλλη μια σειρά από μικρά και μεγάλα οροπέδια και λεκάνες (π.χ. λεκανοπέδια Ιωαννίνων και Κόνιτσας) συγκροτούν το κύριο σώμα της Ηπείρου, που συμπληρώνεται από τις παραλιακές της περιοχές, οι οποίες ανέκαθεν αποτελούσαν και σημεία διεξόδου προς και επικοινωνία με τη θάλασσα. Οι κόλποι της Άρτας και της Σαγιάδας υπήρξαν διαχρονικά δύο από τα βασικά σημεία επικοινωνίας των κατοίκων της Ηπείρου με τον έξω κόσμο μέσω της θάλασσας.

Ως προς το κλίμα, η Ήπειρος αποτελεί μια μεταβατική περιοχή ανάμεσα στη Μεσόγειο και την Κεντρική Ευρώπη. Τα μέρη που γειτνιάζουν με τη θάλασσα έχουν μεσογειακό κλίμα, ενώ εκείνα της ενδοχώρας βρίσκονται μάλλον στην κλιματική ζώνη της κεντρικής Ευρώπης. Εδώ, που είναι και το κύριο σώμα της Ηπείρου, ο χειμώνας είναι δριμύς και στα ορεινά οι χιονοπτώσεις συχνές. Η συχνότητα των βροχών είναι επίσης μεγάλη στην Ήπειρο και αυτό έχει αποτυπωθεί μεταξύ των άλλων και στη μεγάλη διάβρωση του εδάφους³.

Σ' ένα τέτοιο φυσικό περιβάλλον με κυρίαρχο το χαρακτηριστικό της ορεινότητας εκ των πραγμάτων αναπτύχθηκαν ανάλογες παραγωγικές δραστηριότητες. Η κτηνοτροφία με μια συμπληρωματική γεωργία αποτέλεσαν ιστορικά τη βάση της οικονομικής δραστηριότητας των κατοίκων της Ηπείρου, ενώ οι μετακινήσεις μικρών και μεγάλων αποστάσεων με άξονα τις παραγωγικές ανάγκες και λόγω των

2. Παραποτάμιο τοπίο

γεωμορφολογικών και κλιματικών συνθηκών χαρακτήρισαν τη ζωή των ανθρώπινων ομάδων διαχρονικά. Οι γεωγραφικές συνθήκες αποτέλεσαν εμπόδιο στην επικοινωνία με άλλες περιοχές αλλά σε καμιά περίπτωση η Ήπειρος δεν έμεινε απομονωμένη. Ο ταξιδιωτισμός των Ηπειρωτών αποτελεί τον καλύτερο μάρτυρα περί του αντιθέτου.

Δεν πιστεύουμε ότι το φυσικό περιβάλλον καθορίζει τον πολιτισμό μιας περιοχής αλλά δεν μπορούμε από την άλλη να μη λάβουμε υπόψη ότι το περιβάλλον συνιστά το πλαίσιο ανάπτυξης ενός πολιτισμού και με τον τρόπο του θέτει τους δικούς του περιορισμούς και υπαγορεύει τους όρους οικειποίησής του. Ένας πολιτισμός είναι πάνω απ' όλα ένας χώρος, όπως μας λέει και ο F. Braudel, και γι' αυτό είναι σημαντική για την κατανόηση του πρώτου η δυνατότητα ανάγνωσης του δεύτερου. Και μια ανάγνωση του χώρου δεν μπορεί παρά να στηρίζεται κατ' αρχήν στα δεδομένα της φυσικής γεωγραφίας πάνω στα οποία εδράζεται η ανθρώπινη δημιουργία μέσα στο χρόνο, δηλαδή ο πολιτισμός.

2. Βλ. Β. Νιτσιάκος - Μ. Αράπογλου, Τα ποτάμια της Ηπείρου. Τόποι και δρόμοι των νερών, των ανθρώπων και των πολιτισμών, Οδυσσεάς, Αθήνα, 2004 (α' έκδοση Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα, 2001).

3. Βλ. Περισσότερα για το κλίμα της Ηπείρου στο Ν. Σούλης, Το κλίμα της Ηπείρου, Ιωάννινα, 1994.

3. Ορεινός οικισμός

Ο πολιτισμός

Η Ήπειρος αποτελεί μια από τις πλέον διακριτές ανθρωπογεωγραφικές και πολιτισμικές ενότητες του ελλαδικού χώρου, γεγονός που εκφράζεται αρκετά χαρακτηριστικά από τους ίδιους τους ηπειρώτες με την έντονη αίσθηση του «συνανήκειν», που συχνά προσλαμβάνει τα χαρακτηριστικά ιδεολογίας («ηπειρωτισμός»). Αυτή η αίσθηση της κοινότητας με βασική αναφορά στον γενέθλιο τόπο έχει ενισχυθεί ιστορικά και από τη νοσταλγία των Ηπειρωτών για την ιδιαίτερη πατρίδα τους, στο πλαίσιο του μαζικού ξενιτεμού τους.

Οι κοινότητες των Ηπειρωτών και ο λαϊκός πολιτισμός τους χαρακτηρίζονται από μια φαινομενική αντίφαση. Από τη μια παρουσιάζουν έναν κλειστό και απόμακρο χαρακτήρα και από την άλλη αναπτύσσουν ποικίλες και ουσιαστικές σχέσεις με τόπους μακρινούς, σχέσεις που επηρεάζουν τις τοπικές κοινωνίες και τις ωθούν σε έναν διαρκή πολιτισμικό διάλογο με το «ξένο», που καταλήγει σε μια δημιουργική αφομοίωση των εξωτερικών μηνυμάτων και στην άνθιση τελικά των τοπικών πολιτισμών.

Πράγματι, οι γεωμορφολογικές συνθήκες, το οικιστικό μοντέλο και η κοινωνική συγκρότηση μας επιτρέπουν να μιλάμε για σχετικά δυσπρόσιτους οικισμούς και για κοινότητες με

εσωτερική συνοχή, αλλά σε καμιά περίπτωση αυτό δεν σημαίνει απομόνωση και έλλειψη επικοινωνίας με τον έξω κόσμο. Το αντίθετο, η κατά κανόνα ορεινή αγροτοποιομενική κοινότητα, που περνά από ένα σημείο και μετά στην τεχνική ειδίκευση, αποτελεί το ορμητήριο για μια έντονη κινητικότητα μακρινών αποστάσεων, η οποία έχει ως αφετηρία τα ταξίδια των καραβανιών, των εμπόρων και των πλανόδιων τεχνιτών αλλά, στο γύρισμα του 20ού αιώνα και μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του, προσλαμβάνει τη μορφή της μετανάστευσης, εξωτερικής και εσωτερικής. Σ' αυτή τη σχέση της συνεκτικής τοπικής κοινότητας με το ταξίδι, του τοπικού πολιτισμού με περισσότερο ή λιγότερο μακρινά αστικά κέντρα, σ' αυτή τη διαλεκτική ανάμεσα στο «εδώ» και το «αλλού» κρύβεται μάλλον το μυστικό της πολιτισμικής δυναμικής που αναπτύχθηκε κατά τους νεότερους χρόνους στην Ήπειρο.

Οι κοινότητες στην Ήπειρο συγκροτούνται με βάση την εστιακή ομάδα, που αποτελεί και παραγωγική μονάδα και διαφοροποιείται ως προς τη δομή και το μέγεθός της στο χώρο και το χρόνο. Η οικολογική προσαρμογή της κοινότητας αποτυπώνεται στον υλικό πολιτισμό της αλλά και στο ίδιο το τοπίο, που μετατρέπεται από φυσικό σε πολιτισμικό. Η έλλειψη καλλιεργ-

γήσιμης γης π.χ. υπαγορεύει την καθιέρωση τεχνικών εκχέρσωσης (ρόγγια) ή την κατασκευή χωραφιών σε επικλινή εδάφη με την τεχνική της αναβαθμίδας (πεζούλες). Η διαδικασία οικειοποίησης του φυσικού περιβάλλοντος γενικά βρίσκεται στη βάση του υλικού πολιτισμού αλλά και της ίδιας της συγκρότησης του χώρου ως πολιτισμικού τοπίου.

Οι ανάγκες που καθορίζουν την πολιτισμική συγκρότηση και την έκφραση της κοινωνικής ομάδας δεν είναι, ωστόσο, μόνον υλικές. Εξίσου σημαντικές αλλά και συνυφασμένες μ' αυτές είναι και οι συμβολικές και οι μεταφυσικές ανάγκες. Δίπλα λοιπόν στους παραγωγικούς υπάρχουν οι ιεροί τόποι, δίπλα στα χωράφια τα βακούφικα δάση, δίπλα στις στάνες τα ξωκλήσια, δίπλα στους νερόμυλους τα εικονοστάσια. Δίπλα στο φυσικό υπάρχει το μεταφυσικό στοιχείο, δίπλα στη ρεματιά η νεραϊδόβρυση, δίπλα στο παραγωγικό πεύκο η στοιχειωμένη βελανιδιά. Δίπλα στο οικονομικό το πολιτισμικό σύμβολο, δίπλα στο σύνορο που χωρίζει το αγίασμα που ενώνει...

Όλα αυτά μαζί, οι παραγωγικές διαδικασίες και σχέσεις, οι κοινωνικές δομές, οι ανάγκες, οι πολιτισμικές διεργασίες και οι συμβολικές εκφράσεις συνιστούν ένα ολοκληρωμένο σύνολο, που αναπαράγεται, ανασυγκροτείται και μετασχηματίζεται ιστορικά με βάση τις εκάστοτε συνθήκες του ευρύτερου πλαισίου στο οποίο είναι ενταγμένο. Απ' αυτό το σύνολο, που δεν είναι παρά η τοπική κοινότητα, προκύπτουν μορφές τεχνικής ειδίκευσης σε μια δεδομένη συγκυρία, εξαιτίας τόσο ενδογενών όσο και εξωγενών παραγόντων. Η τεχνική ειδίκευση, η βιοτεχνική ανάπτυξη και η εμπορική δραστηριότητα οδηγούν σταδιακά στο μετασχηματισμό πολλών κοινοτήτων, φαινόμενο που συνδέεται με την οικονομική τους απογείωση και την πολιτισμική τους άνθιση κυρίως κατά το 19^ο αιώνα. Τα παραδείγματα του Μετσόβου, του Συρράκου, των Ζαγοροχωριών, της Κόνιτσας, της Παραμυθιάς κλπ. είναι χαρακτηριστικά αυτής της εξέλιξης.

Η δημογραφική ανάπτυξη των κοινοτήτων σε συνδυασμό με την οικονομική στενότητα και τα αδιέξοδα της γεωργοκτηνοτροφίας της αυτάρκειας οδηγούν σε μια μεγάλη πληθυσμιακή έξοδο, η οποία προσλαμβάνει διάφορες μορφές από περιοχή σε περιοχή. Μπορούμε να αναφέρουμε μερικά παραδείγματα γεωγραφικών περιοχών που γνωρίζουν τέτοιες αλλαγές κατά τους τελευταίους αιώνες της οθωμανικής

κυριαρχίας (18^{ος}-19^{ος} αι.):

Μια πληθώρα χωριών που χαρακτηρίζονται παραγωγικά από τον συνδυασμό της γεωργίας με την κτηνοτροφία μικρής κλίμακας και καταλαμβάνουν τη χαμηλότερη ορεινή ζώνη (ζώνη της δρυός) απαντούν στη δημογραφική και οικονομική στενότητα κυρίως με τη στρόφη στις τεχνικές εξειδικεύσεις. Ένα μεγάλο μέρος του ανδρικού πληθυσμού στρέφεται στην άσκηση μιας τεχνικής δραστηριότητας, με αποτέλεσμα συγκεκριμένα χωριά ή συστάδες χωριών να γίνουν γνωστά στη νεότερη ιστορία από αυτή την ειδίκευση. Η εξειδίκευση βεβαίως συνδέεται και με την έξοδο, αφού η άσκηση των συγκεκριμένων τεχνικών επαγγελμάτων σημαίνει την περιοδική μετακίνηση σε μια μεγάλη γεωγραφική κλίμακα.

4. Πετρόκτιστα σπίτια χωριού

Μαστόροι της πέτρας, ταλιαδούροι (ξυλογλύπτες), ζωγράφοι-αγιογράφοι, βαρελάδες, καλατζήδες κ.λπ. ασκούν την τέχνη τους ταξιδεύοντας συνήθως από τις Απόκριες έως τα Χριστούγεννα στο βαλκανικό χώρο και πέραν αυτού. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που, πέρα από τη συμβολή του στην ανάπτυξη της ελληνικής λαϊκής τέχνης, έχει σφραγίσει την κοινωνική ζωή και τη γενικότερη πολιτισμική έκφραση των κοινοτήτων. Τα μαστοροχώρια της Κόνιτσας και των Τζουμέρκων και τα καλατζοχώρια της Μουργκάνας είναι οι πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις.

Μια άλλη κατηγορία χωριών, συνδυάζοντας τη μεταποίηση των προϊόντων που παράγουν με τις μεταφορές, εισέρχονται σταδιακά στη σφαίρα του εμπορίου, που κι αυτό συνεπάγεται ταξίδι και δικτύωση με τα μεγάλα εμπορικά κέντρα της Ευρώπης και της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Πρόκειται για τις πλέον ορεινές κοινότητες της μεγάλης και μετακινούμενης κτηνοτροφίας, κατά κύριο λόγο Βλάχικες, που σημειώνουν τέτοια ακμή, ώστε να θεωρούνται «δακτυλοδεικτούμενες». Στο εμπόριο επίσης εξειδικεύεται, παράλληλα με τα γράμματα, και ένα μεγάλο μέρος του ανδρικού πληθυσμού του Ζαγορίου, γεγονός που οδήγησε και αυτή την περιοχή σε μια αξιοσημείωτη οικονομική απογείωση και πολιτισμική άνθιση.

5. Οικογένεια του παρελθόντος

Ο ταξιδιωτισμός έχει αφήσει ανεξίτηλα τα σημάδια του τόσο στο λαϊκό πολιτισμό (π.χ. δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς) όσο και στην ίδια την ψυχρσύνθεση των ηπειρωτών. Ο ίδιος ο τόπος φέρει στο σώμα του έντονη τη σφραγίδα της ξενιτιάς. Στα τοπωνύμια έχει αποτυπωθεί κατά έναν τραγικό τρόπο η συλλογική βίωση του αποχωρισμού. Σε πάρα πολλά χωριά υπάρχει ένα σημείο, οριακό στην οργάνωση του κοινοτικού χώρου, εκεί όπου κανείς αντικρίζει για τελευταία φορά μισεύοντας και αγναντεύει για πρώτη φορά κατά το νόστο το χωριό, που συμπυκνώνει την ψυχολογική φόρτιση των μελών της κοινότητας σε σχέση με την αντιμετώπιση του ξενιτεμού. «Κλαψοχώραφο»,

«Ντέρτι», «Ανάθεμα», «Πικροκέρασος» «'Ωρα καλή» είναι κάποια από τα πιο χαρακτηριστικά τοπωνύμια αυτής της κατηγορίας.

Παράλληλα μ' αυτή την κινητικότητα των πλανόδιων τεχνιτών και των εμπόρων, συνεχίζει να σημαδεύει την οργάνωση του κοινωνικού χρόνου και του παραγωγικού χώρου μια άλλη πιο παλιά κινητικότητα, αυτή των ημινομάδων κτηνοτρόφων, κυρίως, Βλάχων και Σαρακατσάνων. Με μονάδα παραγωγικής οργάνωσης το τσελιγκάτο ή, αργότερα, τη διευρυμένη πατροπλευρική οικογένεια και σήμερα το απλό οικογενειακό κοπάδι, ακολουθώντας το ρου των ποταμών, μετακινούνται κάθε φθινόπωρο στα χειμαδιά της Ηπείρου, της Αιτωλοακαρνανίας, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, για να επιστρέψουν ξανά την άνοιξη στα ηπειρώτικα βουνά, το Γράμμο, το Σμόλικα, τη Νεμέρτσικα, την Τύμφη, το Περιστέρι, τα Τζουμέρκα...

Μια άλλη ομάδα ορειβίων πληθυσμών αναπτύσσεται σε ένα ιδιότυπο κοινωνικό και οικιστικό σύστημα στα δυσπρόσιτα βουνά του Σουλίου, ελέγχοντας κατά τη διάρκεια της ακμής τους την ευρύτερη περιοχή (Λάκκα Σουλίου, Φανάρι, παράλια Θεσπρωτίας) μέσω του ληστρικού τρόπου ζωής τους. Πρόκειται για τους Σουλιώτες, που με βάση το σύστημα της φάρας και έναν πολεμικό τρόπο ζωής συγκροτούν αμυντικούς οικιστικούς πυρήνες, από όπου καταφέρνουν να επιτηρούν και τις γύρω ημιορεινές και πεδινές περιοχές, αποσπώντας μέσω της στρατιωτικής κυριαρχίας ένα σημαντικό τμήμα του παραγόμενου αγροτικού προϊόντος. Πρόκειται για τους Σουλιώτες που έμελλε να αναδειχθούν σε εθνικό ηρωικό πρότυπο χάρη στους αγώνες τους εναντίον του Αλή Πασά, αγώνες που σφραγίστηκαν από μια χαρακτηριστική αίσθηση της τιμής («μπέσας») και του δικαίου, η οποία υπαγόρευε την προσωπική και συλλογική αυτοθυσία μπρος στην προοπτική της ατίμωσης.

Ο ορεινός χώρος αποτελεί το γεωγραφικό πλαίσιο ανάπτυξης των κοινοτήτων μέσα σε ένα καθεστώς σχετικής αυτοδιοίκησης, που προβλεπόταν από την ίδια την οθωμανική διοίκηση. Σ' αυτόν τον ίδιο χώρο θα ανθίσει και το φαινόμενο του κλεφταρματολισμού και το πνεύμα της λαϊκής ανταρσίας, που μετά την απελευθέρωση από την οθωμανική κυριαρχία θα ταλανίσει το ελληνικό κράτος με τη μορφή της κοινωνικής ληστείας, αλλά το ίδιο αυτό πνεύμα θα αναβιώσει όταν αργότερα χρειαστεί με τη μορφή της εθνικής αντίστασης.

Οι πεδινές εκτάσεις και ένα μέρος των ημιορεινών εντάχθηκαν στο οθωμανικό σύστημα γαιοκτησίας, με αποτέλεσμα ο πληθυσμός τους να κολλιγοποιηθεί. Οι κάτοικοι αυτών των περιοχών ζουν, μέχρι την παραμονή της απελευθέρωσης αλλά και τα αμέσως επόμενα χρόνια, μέχρι την αγροτική μεταρρύθμιση που ξεκίνησε το 1917, κάτω από τις πιο σκληρές συνθήκες, βιώνοντας την πλέον απεχθή μορφή κατάκτησης στα όρια της επιβίωσης. Οι εκτάσεις αυτές θα εξαγοραστούν στο μεγαλύτερο μέρος τους από τους κατοίκους των χωριών ή θα διανεμηθούν από το ελληνικό κράτος, ενώ ένα μικρό μέρος, ιδιαίτερα στη νότια Ήπειρο, θα περάσει στα χέρια Ελλήνων τσιφλικάδων. Είναι φυσικό οι ιδιαίτερες αυτές κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες να διαμορφώσουν ιδιαίζουσες συλλογικές νοοτροπίες και ένα πολιτισμικό πλαίσιο διαφορετικό από εκείνο των ορεινών κοινοτήτων.

Από τη μια λοιπόν η μακρά διάρκεια του ορεινού χώρου και από την άλλη η παραλυσία του κατακτημένου κάμπου συγκροτούν μια ενδοχώρα που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο διαλέγεται με τον έξω κόσμο και αναπτύσσει μια ενδιαφέρουσα δυναμική, η οποία δεν μπορεί παρά να αποτυπωθεί σε όλο το φάσμα του πολιτισμού. Αυτή η μακρά διάρκεια του ηπειρωτικού χώρου θα γνωρίσει ορισμένες σημαντικές ρήξεις στην εποχή του μεσοπολέμου, για να κλείσει οριστικά με το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο και τον Εμφύλιο. Όσα επακολούθησαν δρομολόγησαν μια νέα πορεία κοινωνικών μετασχηματισμών και πολιτισμικών αλλαγών, που διαμόρφωσαν το πλαίσιο της σύγχρονης περιόδου.

Ο αγροτικός κόσμος, ορεινός και πεδινός, αναπτύσσεται ιστορικά και λειτουργεί σε σχέση με ορισμένα διοικητικά και εμπορικά κέντρα, στα οποία εμφανίζονται και τα πρώτα σπέρματα αστικού βίου και πολιτισμού. Ήδη από την οθωμανική περίοδο η οργάνωση του χώρου βασίζεται σε μια ιεραρχία ανάμεσα σ' αυτά τα κέντρα, γύρω από τα οποία οργανώνεται και λειτουργεί και ο αγροτικός κόσμος, στο πλαίσιο μιας σχέσης συμπληρωματικότητας και αλληλεξάρτησης. Πρόκειται για πόλεις ή κωμοπόλεις, όπου μέσω των διοικητικών, βιοτεχνικών, εμπορικών και άλλων κοινωνικών λειτουργιών

αναπτύσσονται νέες πολιτισμικές πραγματικότητες, αυτές που χαρακτηρίζουν το φαινόμενο της προβιομηχανικής πόλης. Είναι τα κέντρα όπου εξελίσσεται ο θεσμός του παζαριού, μόνιμου ή περιοδικού, που συνδυάζει την εμπορική συναλλαγή με την κοινωνική συνεύρεση και τη διαπολιτισμική επικοινωνία. Στο παζάρι συρρέουν άνθρωποι και προϊόντα από την ευρύτερη περιφέρεια και την αγροτική ενδοχώρα και εκεί δεν συναλλάσσονται απλά αλλά επικοινωνούν στο πλαίσιο μιας πολιτισμικής όσμωσης, όπου ανταλλάσσονται μαζί με τα υλικά και άυλα προϊόντα, δηλαδή πολιτισμικά μηνύματα, νοοτροπίες και συγκεκριμένα δημιουργήματα της λαϊκής έκφρασης.

Με βάση τα παζάρια, τους εμπορικούς δρόμους και τα χάνια διαμορφώνονται τοπικά και διατοπικά συστήματα επικοινωνιών και ανταλλαγών, τα οποία υπήρξαν καθοριστικά για τις πολιτισμικές ζυμώσεις εν γένει και για τη συγκρότηση των τοπικών πολιτισμικών συστημάτων της Ηπείρου. Πράγματι, μπορούμε να μιλάμε για μια πολιτισμική πολυμορφία στο πλαίσιο μιας ενότητας, η οποία συγκροτείται ιστορικά μέσα από την πολιτισμική διαλεκτική που αναπτύσσεται ανάμεσα στις επιμέρους ανθρωπογεωγραφικές ενότητες και τον «έξω κόσμο».

Είναι αδύνατο στα όρια αυτού του κειμένου να περιγράψει κανείς όλον αυτόν τον πολιτισμικό πλούτο⁴, γι' αυτό θα περιοριστούμε σε μια παραδειγματική αναφορά σε ορισμένα τμήματα του μωσαϊκού του ηπειρωτικού πολιτισμού (ψηφίδα του είναι και η επαρχία Κόνιτσας), τα οποία δίνουν τον κυρίαρχο τόνο στην ταυτότητά του, ξεκινώντας από τη μητρόπολή του που δεν είναι παρά τα Γιάννινα.

Ο πολιτισμικός χαρακτήρας της πόλης των Ιωαννίνων, όπως διαμορφώθηκε εν πολλοίς κατά την οθωμανική περίοδο, έχει αποτυπωθεί στην οικιστική δομή της, στα κτίρια και την αρχιτεκτονική τους, στους εμπορικούς της δρόμους, στα μπεζεστένια και τα χάνια, στο σύνολο των στοιχείων του υλικού πολιτισμού. Όλο αυτό το πλαίσιο, που στο «ιστορικό» κέντρο της πόλης διατηρείται μέχρι σήμερα, με όλες τις φθορές του χρόνου και τις σύγχρονες παρεμβάσεις, συντηρεί μια ανάλογη πολιτισμική ατμόσφαιρα που δίνει στα Γιάννινα ένα

4. Για περισσότερα βλ. Β. Νιτσιάκος-Μ. Αράπογλου-Κ. Καρανάτσης, *Νομός Ιωαννίνων. Σύγχρονη πολιτισμική γεωγραφία*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα, 1998.

6. Η λίμνη και το νησί των Ιωαννίνων

ξεχωριστό χρώμα. Μιλάμε για τα ίχνη του παζαριού και των παλιών εργαστηρίων, για τις μνήμες των συντεχνιών και τα σημάδια του βιοτεχνικού πολιτισμού. Για μια «μικρή» πόλη, της οποίας το «τέλος» περιέγραψε ο Δ. Χατζής, για μια πόλη, ωστόσο, που δεν είναι δυνατό να ξεχάσει, γιατί οι μνήμες είναι βαθιά χαραγμένες στο σώμα της. Τα λιγοστά καμίνια και εργαστήρια που έχουν απομείνει, ο ήχος του χαλκού και τα «μπακίρια που βελάζουν» την αγωνία τους για τη νέα εποχή, οι λιγοστοί μάστορες στην οδό Ανεξαρτησίας και οι εναπομείναντες Εβραίοι έμποροι μέσα σ' ένα οικιστικό πλέγμα με στοιχειωμένη την κοινωνική μνήμη υποβάλλουν μια σχεδόν σωματική επαφή με το παρελθόν⁵.

Η μεταπολεμική περίοδος σήμανε και για τα Γιάννινα ραγδαίες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές με σημαντικές συνέπειες για το πεδίο του πολιτισμού. Η οικονομική ανάπτυξη που δρομολογήθηκε δεν προσέλαβε ποτέ τα χαρακτηριστικά εκείνα που θα οδηγούσαν την πόλη σε πραγματικούς μετασχηματισμούς βιομηχανικού τύπου. Αντίθετα, τα Γιάννινα παρέμειναν κατά βάση μια μεταπρατική πόλη, με ανάπτυξη κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών.

Η συγκέντρωση διοικητικών, εμπορικών και λοιπών υπηρεσιών, σε συνδυασμό με την αγροτική έξοδο και τη συρροή χωρικών από την ενδοχώρα στην πόλη, οδήγησε σε μια οικονομική, κοινωνική και δημογραφική ανάπτυξη με όλα τα χαρακτηριστικά της «νόθας αστικοποίησης».

Φυσικά δεν μπορεί κανείς να κατανοήσει την σύγχρονη πολιτισμική φυσιογνωμία της πόλης, εάν δεν λάβει υπόψη του τη διαρκή επικοινωνία της με την ηπειρωτική ενδοχώρα αλλά και την καθοριστική για τα κοινωνιο-δημογραφικά δεδομένα της εγκατάσταση στην πόλη πληθυσμών από τα χωριά. Είναι χαρακτηριστικός μάλιστα ο τρόπος εποικισμού, αφού η τοπική καταγωγή καθορίζει εν πολλοίς και το χώρο εγκατάστασης. Ζαγορίσιοι, Πωγωνίσιοι, Τζουμερκιώτες, Κονιτσιώτες, Μετσοβίτες, Λακκασουλιώτες και άλλες τοπικές ομάδες συγκροτούν το νέο χαρακτήρα της πόλης, καθώς ενσωματώνονται σταδιακά και με διαφορετικούς ρυθμούς σ' αυτή, διατηρώντας παράλληλα τα ιδιαίτερα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά, τόσο μέσω των κοινωνικών δικτύων που διαμορφώνουν όσο και με τους συλλόγους ή αδελφότητες που ιδρύουν. Αρκεί να αναφέρουμε ότι σήμερα ένα μεγάλο μέρος των

5. Βλ. Ευαγγελή Αρ. Ντάτση, *Τα ισνάφια μας τα βασιλεμένα. Τα Γιάννινα των μαστόρων και των καλφάδων*, Μουσείο Μπενάκη και Εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα, 2006.

7. Το λιμάνι της Πρέβεζας

πολιτιστικών εκδηλώσεων που οργανώνονται στα Γιάννινα οφείλονται σ' αυτούς τους συλλόγους.

Από μια χωροταξική άποψη, σήμερα δεν μπορεί να ιδεί κανείς την πόλη παρά στο πλαίσιο του ευρύτερου λεκανοπεδίου, καθώς ο αστικός ιστός επεκτείνεται διαρκώς από τη μια και από την άλλη όλο και περισσότεροι κάτοικοι φεύγουν από την πόλη για να κατοικήσουν είτε σε διπλανά χωριά είτε σε χώρους έξω από αυτή, που εξελίσσονται σιγά σιγά σε νέους οικισμούς. Και αυτά τα φαινόμενα παρουσιάζουν ιδιαίτερο κοινωνικό και πολιτισμικό ενδιαφέρον. Η ραγδαία αστικοποίηση του λεκανοπεδίου μετασχηματίζει διαρκώς και το τοπίο, παρά το γεγονός ότι αρκετές από τις παραδοσιακές λειτουργίες διατηρούνται, έστω και σε φθίνουσα μορφή, όπως οι καλλιέργειες των κηπευτικών στα χωριά δίπλα στη λίμνη, Δροσοχώρι, Λογγάδες, Βασιλική κ.λπ. αλλά και μικρές μονάδες οικόσιτης κτηνοτροφίας. Χαρακτηριστική είναι, ωστόσο, η μεγάλη ανάπτυξη της σύγχρονης πτηνοτροφίας στο ευρύτερο λεκανοπέδιο, ένα φαινόμενο που έχει επηρεάσει σημαντικά όχι μόνο τον παραγωγικό αλλά και τον κοινωνικό ιστό και έχει οδηγήσει σε σημαντικές επίσης πολιτισμικές αλλαγές.

Τα Γιάννινα, ωστόσο, δεν είναι η μόνη πόλη που αναπτύχθηκε στην Ήπειρο. Σημαντική ιστορική παρουσία έχουν να επιδείξουν τόσο η Άρτα όσο και η Πρέβεζα. Η Άρτα με το ένδοξο

παρελθόν ως κέντρο του δεσποτάτου της Ηπείρου συνέχισε και στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας να αποτελεί σημαντικό εμπορικό και διοικητικό κέντρο, έχοντας μάλιστα κοντά το λιμάνι της Σαλαώρας. Κατά τη νεότερη εποχή η Άρτα συγκεντρώνει πληθυσμούς τόσο από τα Τζουμέρκα όσο και από την περιοχή του Ξηροβουνίου, μαζί με όσους συρρέουν από τα κοντινά πεδινά και ημιορεινά χωριά. Παράλληλα με τις λειτουργίες της πόλης, δηλ. του παζαριού και των διοικητικών υπηρεσιών, γύρω της αναπτύσσονται οι καλλιέργειες των εσπεριδοειδών, που δίνουν μαζί με την οικονομική στήριξη και ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό χρώμα στην ευρύτερη περιοχή με κυρίαρχη την αισθητική του συγκεκριμένου τοπίου.

Κοντά στην Άρτα έχει τη δική της σημαντική ιστορική παρουσία η πόλη της Πρέβεζας, που με τις παραδόσεις του λιμανιού και τον πολιτισμό των ψαράδων από τη μια και την παρουσία των ελαιώνων από την άλλη εγγράφει τη δική της ξεχωριστή διάσταση στην ηπειρώτικη πολιτισμική γεωγραφία. Η Πρέβεζα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ελληνικής πόλης που κατά τη μεταπολεμική περίοδο μετασχηματίζεται ριζικά. Χάνει τον παλιό της ρόλο και την παλιά της λειτουργία ως λιμάνι και συγκεντρώνει επήλυδες τόσο από τη Λευκάδα όσο και από την ενδοχώρα της, οι οποίοι μαζί με την εδραιοποίηση των Συρρακιωτών που ιστορικά ξεχειμάζουν στην περιοχή συγκροτούν

8. Το γεφύρι της Άγρας

τα νέα στρώματα του πληθυσμού της. Παράλληλα αναπτύσσονται ημιαστικά κέντρα όπως το Καναλάκι, ο Λούρος και πιο πέρα η Φιλιπιάδα, τα οποία συγκρατούν ένα μέρος του πληθυσμού της ενδοχώρας από τη μια και από την άλλη, καθώς αναπτύσσονται κατά μήκος κεντρικών οδικών αξόνων, συμβάλλουν στο μετασχηματισμό και του αγροτικού τοπίου της ευρύτερης περιοχής⁶.

Όσο για την Ηγουμενίτσα, μιλάμε για μια νέα πόλη, που αναπτύσσεται πάνω στο λιμάνι

μεταπολεμικά και ως πρωτεύουσα του νομού Θεσπρωτίας συγκεντρώνει όλες τις σχετικές υπηρεσίες, προσελκύοντας ταυτόχρονα και αυτή πληθυσμό από την ενδοχώρα της⁷. Έτσι τα παλιά κέντρα της Παραμυθιάς και των Φιλιατών χάνουν την ιστορική τους αίγλη και μόνο η Πάργα, στηριζόμενη ωστόσο στη νέα δραστηριότητα του τουρισμού, θα συνεχίσει να είναι μια ανθηρή κωμόπολη με αιχμή βέβαια τις θερινές διακοπές.

6. Βλ. Βαγγέλης Γρ. Αυδίκος, *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μια επαρχιακής πόλης*, δ.δ., Δήμος Πρέβεζας, Πρέβεζα, 1991.

7. Βλ. Πόπη Μαργέλη-Πιτούλη, *Η πολιτεία και ο δημιουργός της*, Δωδώνη, Γιάννινα-Αθήνα, 1984.

Η επαρχία Κόνιτσας

Ο χώρος

Οι επικοινωνίες: Το εδώ και το αλλού

Μέσα σ' αυτό το ανθρωπογεωγραφικό και πολιτισμικό πλαίσιο και σε σχέση με τη λειτουργία των πόλεων συγκροτήθηκαν ιστορικά συγκεκριμένες πολιτισμικές υποενότητες, μία από τις οποίες είναι και αυτή της Κόνιτσας και των χωριών της.

Η επαρχία Κόνιτσας βρίσκεται στο βόρειο άκρο του Νομού Ιωαννίνων και της Ηπείρου. Συνορεύει βορειοανατολικά με τη Δυτική Μακεδονία (με τους νομούς Καστοριάς, Κοζάνης και Γρεβενών), νότια με το Ζαγόρι, νοτιοδυτικά με το Πωγώνι και δυτικά με την Αλβανία (με τις περιοχές Πρεμετής και Ερσέκας).

Οι επικοινωνίες με τις γύρω περιοχές και τον έξω κόσμο γενικότερα ακολουθούν τα φυσικά περάσματα που διαμορφώνουν τα ποτάμια και τις ορεινές διαβάσεις. Η επικοινωνία με τα Γιάννινα σήμερα γίνεται μέσω της εθνικής οδού, που έρχεται από τη Δυτική Μακεδονία κατά μήκος του Σαρανταπόρου, διασχίζει με σύγχρονες γέφυρες τον Αώο ακριβώς στις παρυφές της Κόνιτσας και το Βοϊδομάτη λίγο μετά την Κλειδωνιά και μέσω του μικρού ζυγού της Βίγλας και των στενών του Καλπακίου καταλήγει στο λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων.

Παλιότερα υπήρχαν δύο διαφορετικοί δρόμοι, που χρησιμοποιούνταν ως ένα βαθμό και σήμερα. Ο ένας έτεμνε τον Αώο και το Βοϊδομάτη στις θέσεις που βρίσκονται τα δύο πέτρινα γεφύρια, τα οποία χτίστηκαν το 1870 και το 1853 αντίστοιχα, ενώ πριν έτεμνε το ποτάμι κοντά στο Λιατοβούνι. Μετά τη γέφυρα του Βοϊδομάτη στο σημείο που βγαίνει στον κάμπο της Κόνιτσας, κοντά στα παλιά Καλύβια και στο νέο χωριό της Κλειδωνιάς, ανέβαινε στον 'Αι Μηνά και από εκεί κατευθυνόταν είτε μέσω Σουδενών είτε μέσω Καλπακίου στα Γιάννινα. Σήμερα υπάρχει χαραγμένος αυτοκινητόδρομος, που στρίβει αριστερά αμέσως μετά τη νέα γέφυρα του Βοϊδομάτη, και οδηγεί στο Δυτικό Ζαγόρι. Ο άλλος δρόμος ακολουθούσε την πορεία προς την Αλβανία και μέσω Σανοβού (σημερινή Αετόπετρα), κατευθυνόταν στη Μεσογέφυρα και από

εκεί στα Γιάννινα μέσω του μεγάλου δρόμου που ένωνε τα Γιάννινα με την Πρεμετή και την Κοριτσά. Είναι ουσιαστικά η πορεία που ακολουθεί κανείς σήμερα για να πάει από την Κόνιτσα στην Πρεμετή, μέχρι το Μπουραζάνι, όπου στρίβει αριστερά με κατεύθυνση τα Γιάννινα. Και αυτό το τμήμα του δρόμου χρησιμοποιείται σήμερα από ταξιδιώτες που κάνουν το δρομολόγιο Γιάννινα - Πρεμετή παρακάμπτοντας την Κόνιτσα. Αυτός ο δρόμος μάλιστα υπήρξε ιστορικά πολύ σημαντικός, καθώς ένωνε την Ήπειρο και με τη Μακεδονία μέσω Μεσογέφυρας-Μέρτζανης-Λεσκοβικίου-Κορυτσάς-Μπιτολίων. Μάλιστα η Μέρτζανη, που εδώ και λίγα χρόνια φιλοξενεί ένα νέο τελωνειακό σταθμό, υπήρξε μεγάλο σταυροδρόμι, καθώς εκεί κατέληγαν και άλλοι δρόμοι, όπως αυτός από την Κόνιτσα μέσω Μπουραζανίου και Καβασίλων, ο δρόμος από τη Φούρκα και αυτός από τη Ζλάτινα (σήμερα Χρυσή), τα Βλαχοχώρια και τα Μαστοροχώρια του Γράμμου, που μέσω Σαρανταπόρου και Καβασίλων κατέληγαν εκεί. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Αλβανοί αποκαλούν τη Μέρτζανη Tre urat (Τρεις γέφυρες).

Η επικοινωνία με τη Δυτική Μακεδονία, εκτός από τις αρτηρίες μέσω Φούρκας-Σαμαρίνας, και Μπουρμπιτσκού (Επταχωρίου) ή Ζλάτινας (Χρυσής) γινόταν και γίνεται μέχρι σήμερα και από το δρόμο που ακολουθεί τη Λάκκα του Αώου και μέσω Διστράτου-Βασιλίτσας-Σμίξης κατευθύνεται στα Γρεβενά.

Οι επικοινωνίες, τα δίκτυα των επικοινωνιών, οι εμπορικές σχέσεις, οι μετακινήσεις παραγωγικών και επαγγελματικών ομάδων, τα δερβένια και τα χάνια, οι πόλεις και τα παζάρια, το σύστημα οργάνωσης του χώρου γενικά, τόσο σε τοπικό όσο και σε διατοπικό επίπεδο, αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα συγκρότησης των τοπικών πολιτισμικών συστημάτων, γι' αυτό η γνώση του κρίνεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόησή τους.